

Ks. prof. UAM dr hab. Dariusz Kwiatkowski
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny
Zakład Teologii Praktycznej

Poznań, 20 maja 2023 r.

**Recenzja osiągnięć ks. dra Jacka Froniewskiego
z Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu
ubiegającego się o nadanie stopnia doktora habilitowanego
w dziedzinie nauk teologicznych w dyscyplinie nauki teologiczne**

Recenzja została przygotowana na podstawie decyzji Centralnej Komisji do Spraw Stopni i Tytułów Naukowych w Warszawie z dnia 21 listopada 2022 roku o powołaniu komisji o postępowaniu habilitacyjnym ks. dra Jacka Froniewskiego oraz pisma Rektora Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu ks. prof. dr hab. Sławomira Stasiaka. Uwzględnia ona wymagania i kryteria podane w rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego na podstawie art. 221 ust. 10 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r, Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2021 r. poz. 478 zm.).

1. Sylwetka naukowa Habilitanta

Ks. Jacek Froniewski urodził się 21 stycznia 1976 r. w Sycowie. Szkołę Podstawową ukończył w Twardogórze w 1981 r., a następnie uczęszczał do Liceum Ogólnokształcącego w Oleśnicy, gdzie w 1985 r. zdał egzamin maturalny. Po ukończeniu liceum rozpoczął studia wyższe na kierunku geografia na Uniwersytecie Wrocławskim które zakończył uzyskaniem stopnia magistra z wyróżnieniem z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej w 1990 roku za pracę tytułowaną: „Geograficzne aspekty wyznań i kultur religijnych we Wrocławiu”. W 1991 r. otrzymał za nią nagrodę Polskiego Towarzystwa Geograficznego. W 1992 r. wstąpił do Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu i jednocześnie rozpoczął studia teologiczne na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu, gdzie magisterium z teologii (fundamentalnej) uzyskał w 1997 r. za pracę napisaną pod kierunkiem ks. prof. dra hab. St. Nagyego przy współudziale ks. dra St. Dudka pt. „Eucharystia w dialogu katolicko-luterańskim w świetle dokumentów uzgodnień ekumenicznych”. 17 maja 1997 r. przyjął święcenia kapłańskie w katedrze wrocławskiej, a potem przez 14 lat pracował jako wikariusz i katecheta, kontynuując dalsze studia teologiczne w zakresie teologii dogmatycznej na PWT we Wrocławiu. W roku 2005 na PWT we Wrocławiu obronił licencjat z teologii dogmatycznej, przedstawiając pracę pt. „Nauka o Eucharystii w dialogu katolicko-luterańskim w świetle

dokumentów uzgodnień ekumenicznych oraz jej implikacje pastoralne”, napisaną pod kierunkiem ks. prof. dra hab. R.E. Rogowskiego. Po otrzymaniu stopnia licencjata teologii, kontynuował studia doktoranckie, które zakończył 25.01.2011, broniąc rozprawę doktorską zatytułowaną: „Teologia anamnezy eucharystycznej jako pamiątki uobecniającej ofiarę Chrystusa i jej implikacje ekumeniczne”. Promotorem dysertacji był ks. prof. dr hab. Roman E. Rogowski, a recenzentami: ks. prof. dr hab. Jerzy Lewandowski i o. prof. dr hab. Piotr Liszka. Wtedy uzyskał stopień doktora teologii w zakresie teologii dogmatycznej nadany przez Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu. W czerwcu tegoż roku dysertacja ukazała się drukiem w nieco zmodyfikowanej formie uwzględniającej sugestie recenzentów.

Swoją pracę naukową Habilitant rozpoczął najpierw Uniwersytecie Wrocławskim od 1 października 1989 r. na stanowisku asystenta-stażysty w Zakładzie Geografii Społeczno-Ekonomicznej Instytutu Geografii, a po uzyskaniu magisterium został asystentem, gdzie pracował do 20 sierpnia 1992 roku. Prowadził tam wówczas przede wszystkim ćwiczenia z: geografii ludności i osadnictwa, geografii rolnictwa, statystyki oraz specjalistyczny wykład monograficzny z geografii religii, a także praktyki terenowe. Jako teolog-dogmatyk rozpoczął pracę Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu od 1 września 2014 roku, zaraz po odbyciu trzyletniego postdoktoranckiego stypendium naukowego w Paderborn (Niemcy). Został zatrudniony na pełny etat jako adiunkt w I Katedrze Teologii Dogmatycznej, pełniąc jednocześnie w latach 2014-17 funkcję Sekretarza Generalnego PWT we Wrocławiu. W związku z mianowaniem kanclerzem Kurii Metropolitalnej Wrocławskiej w latach 2017-21 był pracownikiem naukowo-dydaktycznym PWT na pół etatu. Od 1 października 2021 jest tam znów pełnoetatowym adiunktem i wykładowcą dogmatyki. Od roku akademickiego 2017/18 prowadzi również na Uniwersytecie Wrocławskim (Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii) wykład na umowę-zlecenie w ramach Podyplomowych Studiów Prawa Medycznego i Bioetyki: Posługa duchowa wobec chorych – aspekty prawnokanoniczne, duszpasterskie i ekumeniczne

2. Główne kierunki badań naukowych ks. dra Jacka Froniewskiego

Ilościowy dorobek naukowy Habilitanta przedstawia się następująco: dwie monografie autorskie: „Teologia anamnezy eucharystycznej jako pamiątki uobecniającej ofiarę Chrystusa i jej implikacje ekumeniczne”, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu (Rozprawy naukowe 84), Wrocław 2011 i „Teologia sakramentu namaszczenia chorych. Historia – Systematyka – Ekumenia”, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu (Rozprawy naukowe 107), Wrocław 2022. Monografia ta została wykazana jako dzieło główne w postępowaniu habilitacyjnym. Oprócz tego ks. dr Jacek Froniewski opublikował osiem artykułów w

monografiach wieloautorskich i 17 artykułów w naukowych czasopismach punktowanych i czasopiśmie archidiecezji wrocławskiej „Nowe Życie”, w tym dwa w języku angielskim. Jest też redaktorem lub współredaktorem dwóch monografii wieloautorskich oraz autorem 14 recenzji monografii, głównie z literatury teologicznej niemieckiej.

Oceniając dorobek naukowy Habilitanta można wskazać dwie zasadnicze grupy tematyczne. Pierwsza z nich obejmuje szeroko pojętą tematykę związaną z Eucharystią. Należy wymienić następujące opracowania: wspomniana wyżej monografia i artykuły o charakterze naukowym: „Eucharystia jako ofiara w nauczaniu św. Tomasza z Akwinu. Próba poszukiwania adekwatnego klucza hermeneutycznego”, w: „Piękna dama Teologia. Księga Jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Romanowi E. Rogowskiemu”, red. W. Wołyniec, J. Froniewski, Wrocław 2016, s. 233-244; „Obecność Chrystusa w Eucharystii pod postaciami chleba i wina. Krystalizacja doktryny katolickiej na Soborze Trydenckim wobec nauki Lutra”, w: „Pozamszalny kult Chrystusa w Eucharystii”, red. S. Araszczuk, Wrocław 2017, s. 7-29; „Oryginalne wątki teologii Dumitru Stăniloae w jego nauce o misterium Eucharystii”, „Świdnickie Studia Teologiczne” IX (2012), s. 147-161; „Teologiczne znaczenie wkładu Maxa Thuriana w przygotowanie Dokumentu z Limy (BEM) w zakresie eucharystycznego charakteru anamnezy (z pozycji 30 lat recepcji dokumentu)”, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 20 (2012) nr 2, s. 83-98; „Rola Ducha Świętego jako sprawcy uobecnienia ofiary Chrystusa w misterium Eucharystii – przyczynek do orientacji zagadnienia w profilu ekumenicznym”, „Świdnickie Studia Teologiczne” X (2013), s. 125-139; „Jedność Kościoła urzeczywistniona w znaku wspólnoty eucharystycznej – cel, który się oddala? Stan dialogu katolicko-protestanckiego o Eucharystii jako ofierze 50 lat po Dekrecie o ekumenizmie”, „Communio – Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 2(190)/2015, s. 35-59; „Marcina Lutra nauka o ofierze eucharystycznej. Jej ocena w orzeczeniach Soboru Trydenckiego oraz możliwości reinterpretacji w świetle współczesnych dokumentów dialogu katolicko-luterańskiego”, „Perspectiva – Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” XV (2016) nr 2 (29), s. 14-34; W twórczości Habilitanta można znaleźć także artykuły popularno-naukowe mówiące o Eucharystii. Można wymienić choćby: „Eucharystia jako uobecnienie ofiary Chrystusa”, „Nowe Życie” 2/2017(503), s. 26-27; „Eucharystia – doświadczenie obecności Chrystusa”, „Nowe Życie” 3/2017(504), s. 30-31; „Żyję dzięki Eucharystii”, Kraków 2017; „Eucharystia jako Uczta i Komunia z Chrystusem”, „Nowe Życie” 4/2017(505), s. 28-29; „Eucharystia tworzy Kościół”, „Nowe Życie” 5/2017(506), s. 28-29; „Przeżywanie Eucharystii jako włączenie siebie w ofiarę Chrystusa – kilka inspiracji teologicznych dla przyszłych księży”, „Vox Nostra” 2(82)/2017, s. 3-5; „Działanie Ducha Świętego w liturgii eucharystycznej”,

„Nowe Życie” 1/2018(513), s. 20-21. Tematyka ta jest bliska Habilitantowi ze względu na jego aktywną działalność duszpasterską. Należy podkreślić wysoką jakość naukową opublikowanych artykułów o charakterze naukowym. Należy docenić merytoryczność podejmowanych tematów, poprawną stronę formalną i metodologiczną. Można także stwierdzić, że są one w znacznym stopniu nowatorskie.

Druga grupa tematyczna publikacji dotyczy szeroko rozumianych zagadnień związanych z sakramentem namaszczenia chorych. Do najważniejszych należy zaliczyć: „Biblijna koncepcja etiologii choroby i integralnego uzdrowienia w ujęciu teologii prawosławnej”, w: „Zdrowie i style życia. Wyzwania ekonomiczne i społeczne”, red. W. Nowak, K. Szalotka, Wrocław 2019, s. 177-195; „Bedy Czcigodnego pierwszego w historii zarys systematycznej teologii namaszczenia chorych”, w: „Caritas Christi urget nos. Księga Jubileuszowa dedykowana Ojcu Profesorowi Piotrowi Liszce CMF”, red. J. Froniewski, Wrocław 2022, s. 217-228; „Sakrament namaszczenia chorych w praktyce liturgicznej i teologii Kościołów prawosławnych tradycji bizantyjskiej”, „Teologia w Polsce” 7 (2013) nr 1, s. 25-41; „Specyfika sakramentu namaszczenia chorych w Kościołach orientalnych”, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 21 (2013) nr 1, s. 55-68; „Sakrament namaszczenia chorych w nauczaniu XVI-wiecznych Ojców Reformacji”, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” XI (2014) nr 1, s. 51-66; „Odrodzenie praktyki namaszczenia chorych w niemieckim luteranizmie”, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” XI (2014) nr 2, s. 177-190; „Możliwości i perspektywy ekumenicznej posługi duchownych wobec chorych w warunkach hospitalizacji”, „Ekonomia – Wrocław Economic Review” 23/4 (2017), s. 125-137; Acta Universitatis Wratislaviensis No 3823; „Współczesne uwarunkowania posługi duchowej wobec chorych w Polsce – aspekty medyczne, prawne, duszpasterskie i ekumeniczne”, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 26 (2018) nr 2, s. 291-310; „Choroba jako problem teologiczny – szkic do ujęcia ekumenicznego”, „Studia Oecumenica” 19 (2019), s. 73-96; „Zbawcze działanie Jezusa wobec chorych jako fundament ustanowienia sakramentu namaszczenia chorych”, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 28 (2021), s. 109-126.

Oprócz tych wiodących grup tematycznych w publikacjach ks. dra J. Froniewskiego pojawiają się artykuły dotyczące ekumenizmu, co jest również ważnym osiągnięciem naukowym. Wśród nich należy wskazać bardzo wartościowe opracowania, na przykład: „Małżeństwa różnowyznaniowe jako ekumeniczne „laboratorium jedności” – możliwości i perspektywy duszpasterskie”, w: Ekumeniczna wizja małżeństwa i rodziny. Szansa i życiowe problemy, red. J. Lipniak, Wrocław 2015, s. 91-105; „Wpływ dialogu ekumenicznego na reinterpretację Lutera w Kościele katolickim”, w: Reformacja protestancka 1517 roku. Spory o

dziedzictwo, red. C. Lipiński, W. Brylla, Wrocław 2018, s. 59-76; „Życie i dzieło brata Rogera z Taizé jako profetyczny znak dla podzielonych chrześcijan, „Życie Konsekrowane” 5(115)/2015, s. 50-65”.

Należy podkreślić wysoką jakość naukową opublikowanych artykułów o charakterze naukowym. Należy docenić merytoryczność podejmowanych tematów, poprawną stronę formalną i metodologiczną. Można także stwierdzić, że są one w znacznym stopniu nowatorskie i interdyscyplinarne. Ważne, że Habilitant podejmuje także działalność popularyzatorską, która jest dostępna dla większej ilości czytelników. Artykuły publikowane przez ks. dr J. Froniewskiego są ważnym wkładem w polską teologię dogmatyczną i ekumeniczną i ukazują twórczą recepcję osiągnięć dialogu ekumenicznego w Polsce. Publikacje pokazują, że Habilitant posiada bardzo dobry warsztat naukowy i jest już dojrzałym i samodzielnym badaczem naukowym. Świadczą o tym także liczne recenzje niemieckojęzycznych publikacji naukowych.

3. Rozprawa habilitacyjna ks. dra Jacka Froniewskiego

Najważniejszym osiągnięciem naukowym ks. dra J. Froniewskiego jest monografia zatytułowana: „Teologia sakramentu namaszczenia chorych. Historia – Systematyka – Ekumenia”, Rozprawy naukowe 107, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Wrocław 2022, s. 513, ISBN 978-83-66545-51-9, przedstawiona jako publikacja habilitacyjna.

Podstawowy problem badawczy rozprawy habilitacyjnej ks. dra J. Froniewskiego jest ukazanie w wymiarze diachronicznym, jak i synchronicznym teologii sakramentu namaszczenia chorych, tak aby uchwycić jej obraz w aktualnym momencie jej historycznego rozwoju, naznaczonym przez recepcję ostatniego soboru. Habilitant słusznie zauważa, że recepcja i hermeneutyka *Vaticanum II* wyznaczają ciągle generalny kierunek dyskursu teologicznego na początku XXI wieku, co sprawia, że poszukiwania tutaj podjęte wpisują się jak najbardziej w aktualną problematykę współczesnej teologii. Autor rozprawy podchodzi do sakramentu chorych w sposób wielowymiarowy i interdyscyplinarny.

W swoich badaniach naukowych poza wymiarem katolickim, uwzględnia również aspekty ekumeniczne tegoż sakramentu, co praktycznie w literaturze polskiej jest nowatorskie. Stąd pojawia się kolejny problem badawczy, którym jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy zmiany w rozumieniu praktyki namaszczenia chorych dokonują się także poza granicami Kościoła katolickiego, a jeśli tak, to jaka istnieje tu wzajemna interakcja pomiędzy wyznaniem chrześcijańskimi oraz czy ma ona potencjalny wpływ na możliwości wzajemnej posługi, a w dalszej perspektywie na zbliżenie ku jedności w wierze. Ten aspekt monografii jest bardzo

cenny, gdyż w polskiej literaturze teologicznej nie istnieje żadne aktualne i całościowe ujęcie teologii sakramentu namaszczenia chorych. Celem tak postawionego problemu badawczego jest poszukiwanie i odnalezienie nowej jakości w dialogu ekumenicznym.

Postawione cele badawcze domagają się zastosowania odpowiednich metod badawczych. Habilitant wykorzystuje kilka metod, które są adekwatne do poszczególnych części rozprawy. Pierwszą z nich jest metoda teologiczno-historyczna. Wykorzystuje ją do przeprowadzenia badań nad ewolucją i systematyzacją doktryny zarówno katolickiej, jak i w innych wyznaniach, gdyż uwzględnia rozwój interpretacji i przekazu. Temat rozprawy domaga się także korzystania z metod pomocniczych. Autor wykorzystuje metodę współczesnej egzegezy biblijnej. Szczególnie sięga do egzegezy teologicznej opartej na hermeneutyce wiary wypracowanej przez Benedykta XVI. Interpretacja nie tylko tekstów biblijnych, ale również liturgicznych, prawnych, doktrynalnych i ekumenicznych wymaga stosowania metod hermeneutyki. Hermeneutyka, jako teoria interpretacji, stanowi dzisiaj podstawę metodologiczną szeroko pojętych nauk humanistycznych. W przypadku badania źródeł liturgicznych Habilitant zastosował fundamentalną zasadę *lex orandi – lex credendi*. Analizując teksty prawne jako swego rodzaju *locus theologicus*, wykorzystano metodę hermeneutyczną. Natomiast w ekumenicznej części rozprawy zastosowano metody ekumeniczne, w których zaprezentowano szeroko otwartą konfesyjną wielowymiarowość prawdy teologicznej. Prowadzona za pomocą wskazanych metod wielopłaszczyznowa analiza tekstów źródłowych, opierająca się na różnego rodzaju opracowaniach (łącznie cała bibliografia to ponad 700 pozycji), prowadzi do syntezy, zarówno zamykającej poszczególne etapy badań, jak i ich całość.

Struktura pracy odpowiada tematowi i postawionym celom badawczym. Jest ona logiczna, spójna i proporcjonalna. Zawiera wykaz skrótów, wstęp, trzy rozdziały podzielone na mniejsze jednostki, zakończenie, bibliografię, indeks osobowy oraz streszczenie i spis treści w języku angielskim. Podział rozprawy ma ściśle systematyczny charakter i w trzech wyraźnie wyodrębnionych tematycznie rozdziałach prezentuje, zgodnie ze schematem wyrażonym w podtytule, kolejne etapy prowadzonych badań.

Rozdział pierwszy, zatytułowany: „Źródła i rozwój doktryny. Perspektywa historyczna” ma charakter historyczno-teologiczny. Ten rozdział poświęcony źródłom i rozwojowi doktryny w perspektywie historycznej stanowi fundamentalną bazę do dalszych badań. Habilitant przedstawia w syntetyczny i precyzyjny sposób najstarsze źródła dotyczące sakramentu chorych. Wychodzi od biblijnych podstaw tegoż sakramentu, które znajdują się w zbawczym działaniu Jezusa wobec ludzi chorych, następnie w Ewangelii według św. Marka (6,13) i w

Liście św. Jakuba (5, 14-15). Autor zwraca uwagę, że Ewangelie wskazują jednoznacznie na Jezusa jako źródło sakramentu chorych, aczkolwiek sprawą dyskusyjną pozostaje sam moment jego ustanowienia, gdyż nie znajdujemy w nich wprost zapisu konkretnych słów Jezusa odnoszących się bezpośrednio do tegoż sakramentu. Jednak bez wątplenia można mówić o pewnym wyraźnym świadectwie praktycznego przygotowania przez Jezusa elementów tego, które będą stanowić przyszłą liturgię sakramentu. Następnie przedstawia historię i teologię sakramentu chorych od czasów starożytnych aż do reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II. Wyróżnia tu trzy wyraźne okresy kształtujące praktykę i rozumienie sakramentu chorych: epokę patrystyczną, średniowiecze i epokę potrydencką. Dokonuje analizy starożytnych formuł błogosławieństwa oleju w różnych tradycjach liturgicznych, wypowiedzi ojców Kościoła i pisarzy kościelnych z okresu średniowiecza i przedstawia naukę Soboru Trydenckiego. W tej części pracy można byłoby jeszcze odwołać się do rzymskich *Ordines* (VIII – XIII w.), które zostały podzielone na trzy typy ze względu na formuły namaszczeń oraz ilość i miejsca namaszczenia świętym olejem. Rozdział ten przedstawia w sposób bardzo klarowny wszelkie zmiany jakie dokonywały się w praktyce i teologii sakramentu namaszczenia chorych, który przez wiele wieków był nazywany *extremae unctionis*. Najpierw Autor podkreśla, że w tekstach patrystycznych nigdzie nie ma mowy o tym, by namaszczenie chorych było traktowane jako przygotowanie do śmierci lecz zawsze był to sakrament, którego jednoznacznym celem było uzdrowienie człowieka na płaszczyźnie ciała i duszy przez łaskę. Od czasów reformy karolińskiej zaczęły zachodzić różne procesy, które przekształciły namaszczenie chorych w sakrament dla umierających. W takim rozumieniu przetrwał praktycznie do reformy liturgicznej *Vaticanum II*.

Rozdział II został zatytułowany: „Nauka i recepcja Soboru Watykańskiego II. Perspektywa systematyczna”. Ta część rozprawy jest bardziej rozbudowana i podzielona na trzy duże paragrafy. Autor monografii słusznie rozpoczyna tę część od nauczania Soboru Watykańskiego II dotyczącego tegoż sakramentu, ponieważ zmiany wprowadzone przez sobór były znaczące i miały ogromny wpływ na teologię tegoż sakramentu. Sobór przede wszystkim wraca do oryginalnego, nowotestamentowego rozumienia aktu namaszczenia, jako skierowanego do chorych. Ten postulat soborowy urzeczywistnił się w pełni w 1972 roku, gdy promulgowana została Konstytucja apostolska Pawła VI *Sacram Unctionem Infirmorum* wraz nowym rytuałem sakramentów chorych, gdzie określono nową formę tego sakramentu, która streszcza w sposób kompletny to, co dokonuje się w celebracji namaszczenia chorych, przede wszystkim poprzez pełną asymilację treści przejętych z fundamentalnego tekstu Listu Jakuba 5,14-15 oraz eksponuje rolę Ducha Świętego, jako źródła wszelkich łask związanych z tym

sakramentem. Autor poddał także analizie Kodeks Prawa Kanonicznego (1983) oraz Katechizm Kościoła katolickiego (1992), czyli dokumenty, które stały się nie tylko swoistą rekapitulacją reform soborowych, ale ponieważ powstawały już w sporym odstępie czasowym od soboru, to przedstawiają one jednocześnie pewien obiektywny, zaktualizowany stan procesu ich realnej recepcji w życiu wspólnoty Kościoła. Na tej podstawie w drugiej, głównej części tego rozdziału został w sposób systematyczny przedłożony aktualny obraz doktryny katolickiej o namaszczeniu chorych. Stąd, drugi paragraf rozdziału stanowi właściwą wykładnię systematycznego ujęcia teologii sakramentu namaszczenia chorych w świetle jej *status quaestionis* ukazanego kompleksowo we wcześniejszej partii tej pracy. Najciekawszą częścią drugiego rozdziału jest trzeci paragraf, w którym Autor przedstawia nowe wyzwania i wciąż otwarte kwestie teologiczno-pastoralne w horyzoncie recepcji reformy liturgicznej *Vaticanum II* i posoborowego nauczania Kościoła dotyczącego tegoż sakramentu. Podejmuje problem definicji choroby we współczesnym świecie, czyli *de facto* szuka odpowiedzi na pytanie komu należy udzielać namaszczenia chorych. Autor zwraca uwagę na konieczność właściwego rozeznania choroby człowieka, biorąc pod uwagę komponenty: biologiczny, psychologiczny, społeczno-kulturowy i duchowy. Podkreśla, że należy zawsze uwzględniać fakt, że tak jak choroba jest złem, które obejmuje całego człowieka we wszystkich jego wymiarach, tak też sakrament namaszczenia chorych adresowany jest do całego człowieka, gdyż w ostateczności przynosi on zbawienie, które wyraża się w znaku sakramentalnym nie tylko w integralnie rozumianym uzdrowieniu, ale nade wszystko w łasce Ducha Świętego, który wobec cierpienia daje umocnienie duchowe oddziałujące także na płaszczyźnie moralnej i psychicznej. Kolejną dyskusyjną kwestią są pytania dotyczące udzielania tego sakramentu małym dzieciom, osobom upośledzonym umysłowo i chorym psychicznie. W swoich badaniach Habilitant wykazuje, że możliwość odpuszczenia grzechów, zgodnie z warunkową formą zapisu nowotestamentowego u św. Jakuba, traktowana jest obecnie jako skutek drugorzędny, a przede wszystkim opcjonalny. To sprawia, że wcześniejsza argumentacja o odpuszczeniu grzechów jako warunku koniecznym traci swoje racje, gdyż nie jest to już skutek podstawowy. A zatem, choć u dziecka czy osoby pozbawionej w pełni rozumu nie urzeczywistnia się cały aspekt pokutny tego sakramentu, to nie znaczy, iż nie mogą się dokonać wszelkie inne jego skutki. Autor rozprawy wnioskuje, że brak jednych skutków ze względu na stan podmiotu nie dyskwalifikuje działania innych, które są pomocą łaski w stanie poważnego zagrożenia z powodu choroby, a zbawcze działanie sakramentu namaszczenia chorych ma przecież bardzo szerokie spektrum i dotyczy całego człowieka. Stąd postuluje konieczność dokonania zmian legislacyjnych korygujących klarownie wymóg *usus rationis*, przynajmniej dla sytuacji poważnej choroby związanej z

zagrożeniem życia. W przypadku chorób psychicznych Auror rozprawy wskazuje dwa postulaty, które były dyskutowane w różnych miejscach. Pierwszy mówi o zachowanie jakiejś specyficznej formy sakramentu namaszczenia, która byłaby uświęceniem momentu przejścia z tego świata do wieczności jako *sacramentum exeuntium*. Drugi dotyczy szeregu postulatów dotyczących dostosowania liturgii namaszczenia chorych tak, aby była ona bardziej adekwatna wobec różnorodnych sytuacji duszpasterskich. Habilitant słusznie zwraca uwagę, że te sytuacje pokazują, że reforma sakramentu chorych wciąż trwa. W ostatniej części rozdziału Autor odnosi się do dyskursu dotyczącego udzielania namaszczenia osobom umierającym i w końcu wskazuje konkretne postulaty intesyfikacji potencjału pastoralnego odnowionej liturgii namaszczenia chorych. Wszystkie te kwestie pozostają wciąż otwarte i są przedmiotem dyskusji teologicznej.

Ostatni rozdział monografii, zatytułowany: „Wschód i Zachód – dialog i przyszłość. Perspektywa ekumeniczna” jest najbardziej oryginalny i nowatorski w całej rozprawie jak i w teologicznej literaturze polskojęzycznej. Został on podzielony również na trzy części. Pierwsza z nich prezentuje sakrament chorych w ujęciu tradycji Kościołów wschodnich. Autor rozprawy na początku rozdziału przedstawia szeroką panoramę opisującą historię oraz aktualną teologię i praktykę namaszczenia chorych w Kościołach pozostających bez jedności z Rzymem. Została ona podzielona ze względów historycznych, a przede wszystkim z racji stosunku do sakramentalności namaszczenia na dwie części: pierwsza dotyczy sakramentu namaszczenia chorych w Kościołach tradycji wschodniej, druga obrzędów namaszczenia chorych w Kościołach poreformacyjnych. Habilitant, dokonując analizy źródeł, zwrócił uwagę, że w Kościołach tradycji wschodniej istnieje różnorodność form liturgicznych sakramentu chorych. Mimo, że również w tych Kościołach można mówić o ewolucji, która dokonywała się przez wieki, nie spowodowała ona takiej uniformizacji, jak to miało miejsce na Zachodzie. Pod względem teologicznym Autor wyróżnia trzy zasadnicze cechy wspólne dla wschodnich rytów sakramentu chorych, które nie tylko je łączą w ich różnorodności, ale też istotnie dywersyfikują wobec tradycji zachodniej. Są to: wspólnotowy sposób celebrowania tego sakramentu, akcentujący eklezjalny wymiar tych obrzędów; poświęcenie oleju chorych nie przez biskupa, jak to zwyczajnie praktykuje się na Zachodzie, ale generalnie bezpośrednio przed udzieleniem sakramentu przez kapłana, który jest jego szafarzem. Trzecia właściwość wschodnich rytów namaszczenia chorych dotyczy skutków tego sakramentu, gdzie akcentuje się odpuszczenie grzechów jako fundamentalnej łaski tego sakramentu. To powoduje niekiedy brak rozróżnienia między namaszczeniem chorych i sakramentem pokuty. Skutkiem tego jest powszechny w niektórych Kościołach zwyczaj namaszczenia także zdrowych obecnych podczas celebracji

sakramentu chorych, czy wręcz traktowania go jako substytutu sakramentu pokuty. W Kościołach poreformacyjnych najpierw generalnie zakwestionowano sakramentalność ówczesnej katolickiej praktyki „ostatniego namaszczenia”. Spowodowało to w mniejszej lub większej perspektywie czasowej całkowite wyrugowanie namaszczenia chorych z posługi w tych Kościołach. Jednak od XIX wieku zaczęły się pojawiać pierwsze eksperymentalne propozycje powrotu do niej, jako rzeczywistości kościelnej poświadczanej biblijnie, a następnie w drugiej połowie XX wieku można zaobserwować duży rozkwit liturgicznych obrzędów namaszczenia chorych w wielu Kościołach protestanckich. Habilitant nazywa to zjawisko wprost „kopernikańskim” przewrotem w Kościołach poreformacyjnych. Podkreśla, że protestanckie formularze namaszczenia chorych mają często dojrzałą formę liturgiczną, prezentują różne wersje lokalne oraz poprzez rozmaite warianty są dostosowane do specyficznej sytuacji chorego. Według Autora rozprawy przyczyniła się do tego także reforma liturgiczna sakramentu chorych w Kościele katolickim, która dokonała się na Soborze Watykańskim II, a zwłaszcza przywrócenie tego sakramentu chorym. Wtedy protestanci uznali, że wobec jednoznacznego świadectwa Pisma Świętego zawartego w Liście Jakuba nie ma teologicznych przeciwwskazań do przywrócenia apostolskiej posługi namaszczenia chorych olejem połączonej z modlitwą, choć nie jest ona tam traktowana sakramentalnie. Szczególną rolę w przywróceniu namaszczenia chorych miała tradycja anglikańska jako najbardziej zakorzeniona liturgicznie. Ostatnia część trzeciego rozdziału bada bezpośrednio miejsce namaszczenia chorych w dialogu ekumenicznym. Autor przedstawia dokumenty ekumeniczne, które wyraźnie wskazują, że zagadnienie namaszczenia chorych jest ciągle tematem traktowanym marginalnie w teologicznym dialogu międzywyznaniowym. Według niego przyczyn takiego stanu można upatrywać głównie w tym, iż nie leżał on w samym centrum kontrowersji katolicko-protestanckiej, a z drugiej strony dla teologii wschodniej nie była to nigdy kwestia sporna. Trzeba jednak zauważyć też pewne, choć nie rewolucyjne, pozytywne efekty dialogu ekumenicznego z Kościołami poreformacyjnymi w postaci, czasem zaskakujących obszarów zbliżenia. Przede wszystkim na kilku forach dialogu pojawia się nie tylko samo wstępne podjęcie kwestii sakramentalności namaszczenia chorych, ale widać też po stronie protestanckiej pewne sygnały woli poszukiwania innowacyjnych rozwiązań w tym zakresie, odwołujących się do własnej tradycji eklesjalnej. W podsumowaniu Habilitant podkreśla, że trzeba najpierw zauważyć, iż wewnątrz szeroko pojętej tradycji protestanckiej generalnie dzisiaj nie ma zasadniczych problemów ekumenicznych odnośnie samej praktyki namaszczenia chorych – jest to obrzęd akceptowany w większości Kościołów i nie wzbudza on już większych kontrowersji, mimo iż wnosi radykalne zmiany wobec tradycyjnego nauczania

protestanckiego w tym zakresie. Natomiast na linii protestancko-katolickiej i protestancko-prawosławnej potrzebny jest wytrwały dialog zwłaszcza w kwestii sakramentalności namaszczenia chorych. Dialog ten, jak wskazuje na to stały, dynamiczny rozwój tej posługi w świecie protestanckim, wydaje się mieć dobre perspektywy.

Podsumowując należy stwierdzić, ks. dr J. Froniewski w swojej rozprawie habilitacyjnej podjął bardzo ciekawe, nowatorskie i trudne cel. Jednak w pełni zostały one zrealizowane. Realizując postawione cele, Autor dokonał ogromnej pracy badającej źródła i opracowania – bibliografia liczy ponad 700 pozycji, podzielonych na teksty źródłowe, do których zalicza różne wydania Pisma Świętego, dokumenty doktrynalne i księgi liturgiczne Kościoła katolickiego, dokumenty doktrynalne i księgi liturgiczne Kościołów i Wspólnot eklezjalnych niepozostających w pełnej jedności z Kościołem katolickim, dokumenty dialogów ekumenicznych, źródłowe teksty teologiczne od patrystyki po Reformację oraz literaturę przedmiotu i literaturę pomocniczą. W bibliografii umieszczono także słowniki językowe i publikacje ze stron internetowych. Należy także podkreślić bogactwo i różnorodność przypisów, które mają charakter wyjaśniający, ale również polemiczny. Habilitant wyciąga prawidłowe i logiczne wnioski wynikające z analizowanych źródeł. Pracę cechują samodzielność i odwaga w stawianiu wniosków i postulatów. Na uwagę zasługują także styl pracy oraz jego piękna oprawa graficzna. Niewątpliwie rozprawa ks. dra J. Froniewskiego powinna znaleźć się na półce każdego teologa, a zwłaszcza dogmatyka, historyka, liturgisty i ekumenisty.

4. Ocena dorobku naukowo-dydaktycznego, działalności organizacyjnej i współpracy międzynarodowej ks. dra Jacka Froniewskiego

Imponujący dorobek naukowy Habilitanta uzupełnia jego udział w 26 konferencjach naukowych, gdzie w pięciu uczestniczył głosząc referaty, a w sześciu pełnił funkcję członka komitetu redakcyjnego lub organizatora konferencji.

W ramach współpracy zagranicznej Habilitant odbył trzy staże naukowe w Niemczech. Pierwszym był trzyletni pobyt w Möhler-Institut für Ökumenik Paderborn i Theologische Fakultät Paderborn: 13.09.2011-01.08.2014. Otrzymał wtedy stypendium naukowe archidiecezji Paderborn na odbycie studiów podoktoranckich. Następne dwa stanowiły szkolenie z funduszy Erasmusa: 6-20.02.2020 – Möhler-Institut für Ökumenik Paderborn i 23-28.09.2022 – Möhler-Institut für Ökumenik Paderborn. W tym czasie odbył kurs języka niemieckiego, uczestniczył w kursie z ekumenii i w konferencjach naukowych. W sumie uczestniczył na terenie Niemiec w 10 konferencjach i 4 naukowych kursach specjalistycznych.

Język niemiecki opanował na poziomie C1. Dobra znajomość języka niemieckiego pozwoliła mu napisać jedenaście recenzji monografii niemieckojęzycznych.

Habilitant pełni też funkcję redaktora serii wydawniczej: *Opera Theologiae Systematica* – PWT Wrocław (od 2015) i był członkiem redakcji: *Communio* – Międzynarodowy Przegląd Teologiczny (2015-2016). Był także sekretarzem zespołu badawczego Ośrodka Badań Muzealiów, Relikwii i Zdarzeń Eucharystycznych na PWT we Wrocławiu – 29.03.2019 – 05.02.2021. Jest to ośrodek skupiający naukowców rozmaitych specjalności z różnego typu uczelni i stanowi jedyne takie interdyscyplinarne centrum badawcze w Polsce.

Na podstawie Google Scholar wymienia 13 cytowań (w tym 8 autocytań) jego prac naukowych i wykazuje 6 pozycji, w których jest cytowany, ale nie znajdują się one w Google Scholar. W Indeksie Hirscha: h-indeks = 2.

Habilitant angażuje się naukowo także poza macierzystą uczelnią. Bierze aktywny udział w działalności Towarzystwa Teologów Dogmatyków, którego członkiem został w 2013 r., czego wyrazem było moje uczestnictwo we wszystkich zjazdach (konferencjach naukowych) towarzystwa od tego czasu. Na stałe współpracuje z czasopismem towarzystwa „Teologia w Polsce”, gdzie publikuje artykuły, recenzje i sprawozdania, a od roku 2018 jest także proszony o recenzje wydawnicze artykułów zgłaszanych tam do publikacji. Drugi, podobny przykład takiej aktywności, będący wyrazem integracji z różnymi środowiskami naukowymi, to okres pracy w redakcji Międzynarodowego Przeglądu Teologicznego „Communio”, gdzie trafił jako członek redakcji z ramienia PWT we Wrocławiu, będącego współwydawcą tego periodyku.

Należy także zauważyć osiągnięcia dydaktyczne Habilitanta. Od początku pracy na PWT we Wrocławiu jest wykładowcą dogmatyki. Wykłada na studiach magisterskich stacjonarnych i niestacjonarnych oraz podyplomowych następujące traktaty: Wprowadzenie do dogmatyki, Chrystologia, Mariologia, Pneumatologia, Charytologia, Eklezjologia. Prowadzi ćwiczenia z mariologii oraz konwersatorium: „Wprowadzenie w chrześcijaństwo – podstawowe prawdy wiary”. Jeden semestr prowadził także wykład monograficzny na studiach doktoranckich. Współprowadził seminarium naukowe z teologii dogmatycznej dla studentów studiów magisterskich stacjonarnych i doktorskich oraz prowadził przez rok seminarium dla studentów niestacjonarnych. Dotychczas jest promotorem pomocniczym przy jednym doktoracie: Sławomir Zatwardnicki, Chalcedońska formuła „bez zmieszania i bez rozdzielania” w świetle dokumentów Międzynarodowej Komisji Teologicznej, promotor ks. prof. dr hab. Włodzimierz Wołyniec, obrona 27.09.17 PWT Wrocław. Habilitant wykłada także na Uniwersytecie Wrocławskim w ramach Podyplomowych Studiów Prawa Medycznego i Bioetyki. Prowadzi również cykl wykładów z chrystologii w Instytucie Duchowości Karmel we Wrocławiu.

Ważne są także w dorobku ks. dra J. Froniewskiego osiągnięcia organizacyjne. Szczególnym okresem jego zaangażowania organizacyjnego w życie uczelni były trzy pierwsze lata jego pracy na PWT we Wrocławiu (01.09.2014 – 31.08.2017), kiedy pełnił tam funkcję Sekretarza Generalnego. Jego zadania związane z tym stanowiskiem obejmowały przede wszystkim organizację i planowanie procesu dydaktycznego (zwłaszcza układanie planów zajęć i bieżąca ich koordynacja, organizacja egzaminów), nadzór pracy dziekanatu, przygotowanie posiedzeń senatu, pilotowanie działania komisji doktorskich i habilitacyjnych, koordynację organizacji sympozjów i konferencji, organizowanie uroczystości uczelnianych (w tym doktoraty honoris causa) oraz nadzór nad Wydawnictwem PWT. W tym czasie podnosił stale swoje kompetencje administracyjne przez udział w kursach, szkoleniach i seminariach m.in.: - Seminarium Zmiany w regulacjach dotyczących awansów naukowych (Warszawa 16.04.2015) - Szkolenie Uwarunkowania prawne i organizacyjne postępowań o stopień doktora habilitowanego (Warszawa 04.12.2015) - Szkolenie System POL-on raportowanie danych o studentach i doktorantach – przepisy prawne, praktyka i doświadczenia uczelni (Wrocław 17.03.2016) - Szkolenie Trudne sytuacje w administracji, czyli jak efektywnie porozumiewać się ze studentami, kandydatami na studia oraz ich rodzicami (Wrocław 09.03.2017) - Szkolenie Dokumentacja przebiegu studiów wyższych w świetle wymogów formalnych i aspektów praktycznych (Wrocław 06.04.2017). Do osiągnięć organizacyjnych należy także zaliczyć funkcję sekretarza komisji doktorskiej w aż 19 przewodach doktorskich.

Osiągnięcia Habilitanta w zakresie popularyzacji nauki można podzielić na trzy grupy. Po pierwsze są to publikacje o charakterze popularno-naukowym, wśród których są trzy pozycje książkowe i kilkanaście artykułów. Drugą formą popularyzacji nauki są wykłady prowadzone przeze mnie dla bardzo zróżnicowanych środowisk. Przeprowadził ich 9, głównie we Wrocławiu. Trzecią grupę stanowią audycje radiowe, głównie felietony o tematyce ekumenicznej emitowane w katolickim „Radio Rodzina” we Wrocławiu (6 felietonów).

Ks. dr J. Froniewski został nominowany przez studentów, jako jedyny przedstawiciel PWT we Wrocławiu, do plebiscytu na najlepszego nauczyciela akademickiego na Dolnym Śląsku. Jego kompetencje teologiczne są wykorzystywane dla służby Kościołowi w konkretnych działaniach. Ma to ścisły związek z urzędem kanclerza Kurii Metropolitalnej Wrocławskiej, który sprawuje od 1 września 2017 r. Konkretnym przykładem jest tu jego praca w diecezjalnym Sekretariacie Synodu (2021-22), gdzie zajmował się formacją i szkoleniem animatorów parafialnych grup synodalnych. Takie szkolenia prowadzi także dla innych grup jak np.: kursy przygotowujące nadzwyczajnych szafarzy Eucharystii (uwaga: nie ma nadzwyczajnych szafarzy Eucharystii, są nadzwyczajni szafarze Komunii św. – uwaga

Recenzenta!) czy kursy w ramach formacji stałej prezbiterów archidiecezji wrocławskiej. Od ponad 30 lat jest bardzo zaangażowany w działania ekumeniczne Wspólnoty Taizé, obecnie przede wszystkim o charakterze duszpasterskim, organizacyjnym i popularyzatorskim na terenie Wrocławia. Był głównym organizatorem ze strony Kurii Wrocławskiej Europejskiego Spotkania Młodych we Wrocławiu (28.12.2019 - 01.01.2020).

Podsumowując, należy stwierdzić, że dorobek naukowo-dydaktyczny, działalność organizacyjna, współpraca międzynarodowa oraz działalność popularyzująca naukę ks. dra Jacka Froniewskiego są imponujące, mając na uwadze obowiązki związane z pełnionym urzędem kanclerza kurii archidiecezjalnej.

5. Wniosek końcowy

Bogate dokonania naukowe o charakterze dogmatycznym oraz ekumenicznym i często interdyscyplinarnym, działalność dydaktyczna, organizacyjna, duszpasterska, podjęta szeroko współpraca zagraniczna oraz jego liczne i dojrzałe opracowania naukowe, potwierdzają, że ks. dr Jacek Froniewski jest ukształtowanym i samodzielnym teologiem, który podejmuje odważnie i kompetentnie tematykę z zakresu teologii dogmatycznej, liturgiki i ekumenizmu oraz innych dziedzin naukowych. Znamionuje go dobre przygotowanie naukowe i metodyczne, zdolność twórczego myślenia, zmysł analizy, logiczność i spójność w prowadzeniu myśli. Dlatego jego opracowania są nowatorskie. Ocena recenzenta całości dorobku naukowego, dydaktycznego i organizacyjnego Habilitanta jest bardzo pozytywna. W związku z tym wnioskuję o kontynuowanie przewodu habilitacyjnego ks. dra Jacka Froniewskiego, celem uzyskania stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk teologicznych w dyscyplinie nauki teologiczne.

Kierownik
Zakładu Teologii Praktycznej
ks. prof. UAM dr hab. Dariusz Kwiatkowski
ks. prof. UAM dr hab. Dariusz Kwiatkowski